

mystické zážitky. Tomuto nebezpečí se musela církev bránit. Montanisté byli vylučováni z církevních obcí a zakládali si své vlastní. Proti montanismu vystupovali aktivně sv. Hippolyt, biskup Apolinarius z Hierapole a bojovný apologeta Miltiades. Zvláště Hippolyt se zaměřil na vyvrácení různých pochybných proctví a zjevení.

Ve 3. stol. se objevují zárodky pozdějších tzv. christologických bludů. Ty vycházely z problému, jak sladit přísný monoteismus Starého zákona, v němž platilo, že není Boha kromě Jahveho, s božstvím Ježíše Krista a vůbec naukou o Boží Trojici. Proto někteří teologové té doby razili formuli o monarchii, čili jednovládě Boha Otce. Z toho vznikl termín monarchistické bludy a spory. Rozeznáváme monarchianismus dynamický a modalistický. První hlásal v Římě na sklonku 2. stol. obchodník s kůžemi Theodot. Podle něho byl Ježíš Kristus pouhým člověkem, nikoli Bohem. Termín „Boží Syn“ prý pouze znamená, že v něm přebývala mimořádným způsobem Boží moudrost, a to ve větší míře než v kterémkoliv jiném člověku. Druhý, modalistický monarchianismus je zase názorem jistého Noeta ze Smyrny, podle něhož to byl sám Bůh Otec, kdo na kříži za nás trpěl a zemřel. Pravou nauku hájili důsledně papežové a mučedníci sv. Zefyřin a sv. Kalixt. Papež Zefyřin jasně prohlásil, že „zná pouze jediného Boha Ježíše Krista a mimo něho žádného jiného, který byl zplozen a trpěl“, dále potom, že „nebyl to Otec, kdo zemřel, nýbrž Syn“.

Papežové tak už na počátku 3. stol. byli nuceni moci své autority hájit zjevenou pravdu o Nejsvětější Trojici. Spor o přesné vyjádření této nauky nebyl žádným slovíčkařením a malicherným hašteřením o subtilní pojmy. Nositelé autority v prvotní církvi si byli velmi dobře vědomi, že jakýkoliv ústup od tradice může přinést rozmělnění a zředění autentického Kristova poselství lásky, zředění pravdy víry bude mít zcela logicky za následek i zředění všech dalších hodnot, které evangelium přineslo, což by tvář v tvář okolnímu nepřátelskému světu mohlo znamenat jeho zánik.

MILÁNSKÝ EDIKT A JEHO DŮSLEDKY, BLUD ARIŮV

V našich výkladech církevních dějin jsme se dostali až k památnému roku 313, kdy císař Konstantin vydal tzv. Milánský edikt, jímž udělil křesťanům svobodu. Stalo se tak po památné bitvě u Milvijského mostu (dnes Ponte Milvio) u Říma na místě zvaném Saxa rubra, kde přemohl svého protivníka Maxentia. Legenda vypráví, že císař spatřil na večerním nebi zářící kříž a zaslechl hlas: „V tomto znamení zvítězí!“ Konstantin údajně podle svědectví historika Eusebia nechal znamení kříže připevnit svým vojákům na oděv. Tím skončila jedna významná epocha církevních dějin, doba pronásledování. Církev mohla počítat své mučedníky. Kolik křesťanů v Římské říši vlastně položilo svůj život pro Krista? Byly to miliony? To zcela jistě ne, když uvážíme, že římské impérium měl 60–70 milionů obyvatel, z čehož tvořili křesťané v 1. stol. asi 1 procento, počátkem 4. stol. 10 procent. Na druhé straně však to nemohlo být jen pouhých pár stovek, neboť je třeba vzít v úvahu zejména ve 3. stol. hromadné popravy za Decia, Valeriána a Diokleciána. Nejstřízlivější a nejpravděpodobnější odhad tedy zní na šestimístné číslo, tedy na několik set tisíc.

Milánský edikt znamenal vážný a důležitý mezník v dějinách církve. Skončila se doba pronásledování a nastala epocha nepřesně nazývaná „konstantinskou érou“, čímž je rozuměno sepětí křesťanství se státní mocí. Toto schéma je ovšem mylné v tom, že Konstantin neprohlásil křesťanství státním náboženstvím, pouze je zrovnoprávnil s pohanstvím, i když ostentativně dával křesťanům najevo své sympatie. Východní církev ho zařadila i s matkou

Helenou mezi světce, západní latinská však nikoliv, neboť přes všechny své zásluhy nedosáhl tento císař stupně hrdinské dokonalosti. Měl totiž chyby – a to nemalé. Jednou z nich bylo například to, že se nechal pokřtít až na sklonku života jako mnoho jeho současníků, pro něž bylo pohodlnější zůstat co nejdéle pouhými katechumeny, aby nemuseli přijmout přísné životní požadavky, kladené prvotní církvi na pokřtěné. V ariánském sporu, o němž budeme hovořit dále, se choval obojace a nezastal se katolíků, dal popraviti svého syna Crispa a manželku Crispu, protože se stali jeho politickými odpůrci, nespravedlivě odsuzoval do vyhnanství apod. Na druhé straně ale nelze pominout obrovské klady více než dvacetileté vlády tohoto panovníka, poznamenané křesťanskou morálkou. Konstantin zreformoval právní řád v křesťanském duchu mírnosti, spravedlnosti a milosrdenství. Odstranil krutý trest ukřižování, zmírnil užívání mučení u soudů, zakázal zabíjení a trýznění otroků a odstranil zásadu „Suscipe, pater!“, což znamená „Přijmi, otče!“, která spočívala v tom, že novorozené dítě kladli otci k nohám – když je zvedl, bylo přijato, když ne, bylo usmrceno – rovněž tak vydal zákony i proti zabíjení nenarozených dětí. To všechno nese pečeť nové, křesťanské morálky, která se ukázala ve srovnání s předchozí pohanskou morálkou humánnější, spravedlivější a respektující práva člověka, zejména jeho nejzákladnější právo – právo na život. Právě v tomto se ukázalo křesťanství jako navýsost pokrokové v tom nejpozitivnějším a nejkrásnějším slova smyslu.

Konstantin též uplatnil křesťanskou etiku i v zákonech týkajících se manželství – muž nesměl svoji ženu jednoduše zapudit, manželka mohla uplatňovat své zákonné nároky. Dále tento císař zakázal veřejné práce i soudní řízení v neděli, kterou prohlásil svátečním dnem. Z císařské pokladnice podporoval výstavbu kostelů, zejména krásného chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě.

Vůči pohanství ale nepostupoval netolerantně. Zakázal pouze kultu Venery (Venuše) a Aeskulapa, poněvadž byly spojeny se sexuálními orgiemi, a také činnost pochybných pouličních věštců. Jinak ponechal pohanům naprostou svobodu.

Nicméně ani v době Konstantinovy přízně se křesťanům nevyhnulo pronásledování, tentokrát jiného druhu. Souviselo s tzv. Ariovým bludem, který zachvátil takřka celou tehdejší církev. Alexandrijský presbyter Arius totiž popřel božství Ježíše Krista svým tvrzením, že on není pravým Bohem, pouze jakýmsi demiurgem, prostředníkem mezi Otcem a lidmi, který z pověření Božího podstoupil za člověka a jeho spásu smrt na kříži. Bůh ho potom vzkřísil z mrtvých a vzal do svého nebeského království. Alexandrijský biskup Alexandr Aria exkomunikoval, on se ale odvolal k císaři Konstantinovi. Ten měl eminentní zájem, aby zůstal zachován v církvi klid, proto nařídil svolat všeobecný církevní sněm do Niceje. Dostavilo se přes 300 biskupů. Mezi nimi byli mnozí, kteří ještě měli na svém těle jizvy po mučení z doby Diokleciánova pronásledování. Biskup Eusebios z Cesareje, známý historik pronásledování křesťanů, navrhl sněmu, aby přijal jako závazné pro celou církev apoštolské vyznání víry, které se používalo v křestní liturgii. Shromáždění formulí přijalo, ale připojilo k článku o Božím Synovi dodatek „soudstatný s Otcem“, což znamenalo jasné odsouzení Ariovy nauky. Arius a dva libyjsí biskupové odmítli usnesení koncilu, proto byli exkomunikováni. Rozhodnutí koncilu podepsal i císař Konstantin.

Brzy však započaly intriky proti těm biskupům, kteří slovo „soudstatný“ (řecky homousios) brali vážně a prosazovali je. Někteří biskupové totiž, ačkoliv podepsali formulí o soudstatnosti Syna s Otcem, nepokládali tuto dogmatickou definici za důležitou a nechtěli jít situaci ve svých obcích, neboť Ariovi stoupenci byli hojně rozšířeni po celé říši. Sám císař Konstantin neměl zájem na vyhocení sporu s ariány, proto začal trestat vyhnanstvím biskupy, kteří projeví důslednost při prosazování definice nicejského koncilu. Tak musel odejít do exilu statečný alexandrijský biskup a hlavní odpůrce Ariův, sv. Atanáš. Vyhnan byl rovněž biskup z Antiochie Eusthatios. Ještě horší časy pro katolíky nastaly Konstantinovou smrtí r. 337 a nástupem Konstantia. Ten se přiklonil k arianismu a začal nutit biskupy pod pohrůžkami vyhnanství nebo

vězení, aby přestali uplatňovat nicejské vyznání víry. Na uprázdněná biskupská místa dosazoval ariány. Mnozí biskupové volili cestu kompromisu. Na jedné straně nechtěli upadnout do hereze a přijmout Ariovu formuli o Ježíši jako pouhém prostředníku a nikoli jako Bohu, na druhé straně však neměli zájem nicejské vyznání hlásat jasně a bez ústupků, aby se vyvarovali konfliktů. Proto četné synody volily vágní formulaci, že Syn je „podobný“ (řec. homoios) Otcí, nikoli „soudpodstatný“. Tento termín vyhovoval katolíkům i ariánům, neboť neodporoval ani katolické pravdě o Ježíši Kristu jako Bohu, ani ariánskému bludu o Ježíši jako zvláštní stvořené bytosti. Obhájci pravověří s tím ale spokojeni nebyli. Považovali takovou formulaci za úhybný manévr, odmítli ji jako nedostačující a trvali na nicejském vyznání víry o soudpodstatnosti Syna s Otcem. Císař Konstantius trestal pravověrné katolíky vyhnanstvím, zákazem výkonu funkce, nebo mučením. Sv. Atanáš byl celkem pětkrát poslán do vyhnanství, několikrát mu ariáni usilovali o život. Díky císařské přízni se tento blud tak rozšířil, že další neohrožený obháje pravověří, biskup Hilarius z Poitiers, si ve svém listě povzdechl: „Celý svět zakvílel, že je ariánský.“ Početná menšina biskupů Římské říše se hlásila k arianismu, většina potom zastávala kompromisní formuli o „podobnosti“ Syna s Otcem. Jen hrstka biskupů hájila odváženě pravověrnost: Atanáš z Alexandrie, Hilarius z Poitiers, Lucifer z Calaris a stoletý Hosius z Cordoby. Také papež Liberius byl vyhnán z Říma, vrátil se však po třech letech a oficiálně odsoudil zastánce nicejského pravověří v čele s Atanášem. Není jasné, jestli se jednalo o skutečné vyjádření papeže, nebo o falzifikát, papež Liberius po svém návratu z Říma byl totiž držen v internaci a neměl plnou svobodu k výkonu své pravomoci.

Smrtí císaře Konstantia začal arianismus mizet sám od sebe. Atanáš, který se vrátil ze svého pátého vyhnanství, přistoupil na kompromis s těmi pravověrnými biskupy, kteří podepsali formuli o „podobnosti“ Syna s Otcem, v tom smyslu, že nicejské vyznání víry je a zůstává závazné, nicméně formule o „podobnosti“ Syna a Otce není proti katolické nauce. Toto mohl Atanáš stejně

jako Hilarius s klidným svědomím podepsat, neboť věta o podobnosti dvou božských osob skutečně neodporovala katolické nauce, pouze se dala v důsledku své vágnosti vykládat i ve prospěch arianismu. Atanáš ovšem prosadil své právo hlásat veřejně soudpodstatnost Syna s Otcem. Počet Ariových vyznavačů od té doby slábl. Velmi silné pozice si ale uchovali u sousedních tzv. barbarských národů, které za Konstantia právě od ariánských biskupů přijaly křest. Byli to Ostrogótové, Vizigótové, Vandalové aj.

Krátkou dobu se ale církev opět ocitla pod vládou pohanského císaře. R. 361 se ujímá vlády Julián, který byl vychován na dvoře Konstantina Velikého a Konstantia jako křesťan, avšak jeho učitel Libarius ho svedl k pohanství a neoplatonské filozofii. Proto si získal tento panovník přívlastek „Odpadlík“ (řec. Apostata). Vystupoval proti křesťanství písemně jako literát, ironicky nazýval Kristovy vyznavače „Galilejci“. Krvavé pronásledování nezavedl, postupoval proti křesťanům administrativně – odstraňoval je z úřadů, zavíral jejich školy, místy i chrámy. K zabíjení křesťanů došlo jen na hranici říše v Mezopotámii, když se zfanatizovaný pošťvaný dav vrhl na vyznavače Kristovy. Jinak není o mučednické krvi nic známo. Nelze však vyloučit, že by i k tomu možná došlo, kdyby nebylo císařovy předčasné smrti za jeho vojenského tažení do Persie r. 363. Podle svědectví křesťanského historika Teodoret a pohanského Amiana Marcelina se zabýval Julián Apostata také myšlenkou znovupostavení jeruzalémského chrámu, aby dokázal nepravdivost Kristova prorocství o jeho zkažení. Skutečně dal prý rozkaz k výstavbě svatyně. Sotva se však vztyčilo první zdivo, vyšlehly ze země plameny, a ze stavby sešlo. Před svou smrtí císař Julián údajně zvolal: „Zvítězil jsi, Galilejský!“

Z Juliánových nástupců se již nikdo k pohanství nevrátil. Počet křesťanů přibýval, což s sebou neslo i jisté negativní jevy: zmizela prvotní mravní přísnost a důraz na osobní svatost jednotlivce. Vyskytl se též zlovyk, častý zejména u vyšších vrstev, odkládat přijetí křtu až do stáří, takže mnozí byli katechumeny

i několik desítek let. Bohatí a mocní nechtěli být vázáni přísnou a důslednou etikou evangelia, chtěli si – řečeno dnešním jazykem – „co nejdéle užít volnosti“. Ke křesťanství se často hlásili jen z prospěchářských důvodů, neboť toto nové náboženství se těšilo přízni císařů.

Počet křesťanů rychle přibýval, ke konci 4. století se již dá mluvit o tom, že většina obyvatelstva Římské říše, alespoň zcela určitě ve městech, byla křesťanská. Bohužel tato rychlost konverze bývala často na úkor kvality, na úkor života podle evangelia.

K tomu přispěla valnou měrou skutečnost, že za vlády císařů Graciana a Theodosia Velikého v posledních třech desetiletích 4. století se stalo křesťanství oficiálně státním náboženstvím. To, co nazývají historikové „konstantinskou érou“, by se tak mělo spíše nazývat „theodosiánskou érou“, neboť až za vlády tohoto císaře dochází k propojení státní a církevní moci, ke vzniku křesťanského státu. Tato skutečnost se posuzuje jinak na Východě, jinak na Západě. V řecké oblasti se stává císař faktickým představitelem církve, který bezprostředně zasahuje i do teologie a ryze duchovních záležitostí, v latinské sféře se naopak vytváří dualismus církevní a státní moci, církev spolupracuje se státem při prosazování křesťanských ideálů do života a poskytuje státu svou morální podporu, ale uchovává si svou nezávislost. Na tom mají velkou zásluhu papež Damas I. a milánský biskup sv. Ambrosius (česky Ambrož).

Damas byl původně římským jáhnem a jeho volbu r. 366 provázely mimořádné okolnosti. Římský lid a klérus (volba papeže byla záležitostí všeho pokřtěného obyvatelstva) daly svůj hlas Damasovi, ale početná menšina se rozhodla pro jáhna Ursina. Mezi oběma tábory se rozpoutala rvačka, jež se neobešla bez krveprolití – teprve po zákroku ozbrojených pretoriánů skončila. Damas byl potvrzen i císařem jakožto řádně zvolený papež. Počínal si velmi nezávisle a prosazoval autonomii církevní moci vůči moci státní. V podobném duchu postupoval v Miláně sv. Ambrož. Ten byl původně císařským místodržitelem a teprve katechu-

menem. Když měl být zvolen nový biskup, jedno dítě ze zástupu údajně vykřiklo: „Ať je Ambrož biskupem!“ Lid, který si svého místodržitele velmi vážil pro jeho spravedlnost a moudrost, se připojil k tomuto hlasu, stejně tak i milánský klérus. Ambrož tak přijal v jednom dni křest i biskupské svěcení. Je obrovskou zásluhou tohoto biskupa a církevního učitele, že dokázal jak teoreticky, tak i prakticky obhájit ideál nezávislosti církevní moci na moci světské. V praxi se v tomto ohledu vyznamenal tím, že uložil veřejné pokání i císaři Theodosiovi, když se dopustil v Soluni nespravedlivého krveprolití, a nepustil ho do chrámu. Ke cti tomuto světcí rovněž slouží, že nedopustil a hned v zárodku zarazil tendence světské moci k pronásledování pohanů a heretiků. Patří k velké přednosti tehdejšího křesťanství, že přežívajícímu pohanství neoplatilo pronásledování stejnou měrou. Je sice pravda, že císař Theodosius zakázal pohanský kult ve městech a povolil pohanské svatyně pouze na venkově (latinsky „pagus“ – odtud české pojmenování „pohaně“), nicméně není znám jediný případ krvavého pronásledování, popravy pohanů pro jejich víru. Fungují nadále pohanské školy, zejména pověstná platonská akademie v Athénách. Až do zániku Západořímské říše r. 476 se vyskytují pohané bez problémů i v římském senátu, v osmdesátých letech se pohanští senátoři brání proti císařovu nařízení o odstranění sochy bohyně Viktorie. Jediný odsouzeníhodný případ netolerance a fanatismu křesťanů vůči pohanům je znám z egyptské Alexandrie z počátku 5. století, kdy rozvášněný dav, v jehož řadách byli i duchovní, ubil k smrti tamější novoplatonskou filozofku Hypacii, ušlechtilou osobu, která si přátelsky dopisovala i s katolickými biskupy. Hypacia byla přítelkyní místodržitele Oresta, vášnivého zastávce pohanství, což mu vyneslo bohužel nekřesťanskou nenávist pokřtěného lidu. Jeden z duchovních ho na veřejnosti zranil hoseným kamenem, což nesvědčí příliš o tom, že láska Kristova pronikla všem křesťanům do krve.

Nicméně i tato smutná a v každém případě odsouzeníhodná epizoda nic nemění na celkovém konstatování, že křesťané, když

se jejich náboženství stalo vládnoucím v celé říši a státem chráněným, se chovali k pohanům zcela jinak než předtím oni ke křesťanům. Jejich náboženská svoboda alespoň v základních principech byla respektována. Koneckonců i smutný případ Hypacie a Oresta v Alexandrii je toho výmluvným dokladem, neboť pohan Orestes setrval bez problémů ve vysoké státní funkci císařského místodržitele v křesťanském státě. Zůstane nehynoucí zásluhou sv. Ambrože, že prosadil svou autoritou takový status quo. Ve svých dopisech císařům Gracianovi a Theodosiovi i ve svých spisech neustále zdůrazňuje, že pohanství je nutno omezovat, ale nikdy nesmí být sáhnuto ke krvavému pronásledování vyznavačů pohanských kultů nebo nekřesťanské filozofie.

Ambrož rovněž jako první pozvedl svůj hlas proti perzekuci bludařů. Stalo se tak konkrétně r. 384, když vzdorocísař Maxim dal v Trevíru popraviti gnostického bludaře Prisciliána ze Španělska. Proti tomu se zvedla vlna odporu v řadách katolického kléru. Biskup z Toursu sv. Martin prohlásil tento akt za vraždu a dokonce odmítl podat vzdorocísaři Maximovi ruku, aby se neposkrvnil zdáním souhlasu s vraždou. Rovněž tak konstantinopolský biskup sv. Jan Chrysostomos (Zlatoústý) kategoricky prohlašuje: „Nikdy není a nesmí být dovoleno zabít bludaře. Poprava bludaře je neodpustitelný zločin.“ Podobně smýšlí i sv. Ambrož, který osobně odjíždí protestovat do Trevíru. Papež Siricius na návrh sv. Ambrože Maxima za Prisciliánovu popravu exkomunikuje. Ambrožova autorita to byla, kdo přivedl tehdejší církve k odporu vůči trestání kacířů světskou mocí, a je třeba říci, že vlivem církve toto světská moc respektovala až do vrcholného středověku, až do 13. stol. Škoda, že se v té době nevyskytl někdo s Ambrožovou autoritou a rozhledem, kdo by středověkou církev a středověký stát varoval před zcela opačným postupem. Ale to už je jiná kapitola.

POUSTEVNICTVÍ A MNIŠTSTVÍ, CÍRKEVNÍ UČITELÉ A JEJICH BOJ PROTI BLUDŮM

Není pochyb, že náboženskomravní stav křesťanství ve 4. a 5. stol. ve srovnání s předcházející epochou pronásledované církve poklesl. Hlavním důvodem bylo povrchní přijímání křtu lidmi, kteří se stávali křesťany z důvodů čistě konvenčních, nebo i přímo utilitaristických, prospěchářských, neboť císař byl křesťanem a od dob Theodosiových byla tato víra oficiálním, státním náboženstvím. Další příčinou poklesu byla skutečnost, že zmizel ideál mučednictví pro Krista, neboť křesťany nikdo nepronásledoval. Ztratila se též snaha být mravně dokonalejší než pohané, neboť pohanství postupně odumíralo a stávalo se čím dál více okrajovou záležitostí římské společnosti. Církev v této době jako by tak trochu nasákla „duchem tohoto světa“. Kdykoliv ale došlo k této situaci, vzbudil Pán vždycky proroky tak jako ve Starém zákoně, aby ukázali správnou cestu. Takovými proroky oné doby se stali poustevníci a mniši.

Za zakladatele poustevnického života se považují sv. Antonín Egyptský a sv. Pachomius. Oba tyto mužové naprosto nezávisle na sobě se odebrali do egyptské pouště, aby vedli osamělý život modlitby a rozjímání. Vnitřním impulsem byla nespokojenost s faktem, že křesťané v čím dál větším počtu vedli život, který se příliš nelišil od života pohanské společnosti. Antonín i Pachomius získali celou řadu následovníků, kteří se začali v průběhu 4. století sdružovat. Skupinky poustevníků se shromažďovaly na jednom místě, postupně vznikala pravidla společného života. Pachomius byl první, kdo už r. 320 v egyptské Tabenidě taková pravidla dal,